

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА НАДНАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто теоретико-правові аспекти взаємодії правової системи України з наднаціональними правовими системами. Основну увагу приділено напрямкам такої взаємодії, виокремлено фактори, якими вона обумовлена. Досліджено зміни, які відбуваються в системі права, системі джерел права та форм їх зовнішнього виразу.

Ключові слова: правова система, глобалізація, система права, джерела права, форми права.

Глобалізація права досить детально досліджується сучасною юридичною наукою. При цьому значна кількість питань і на сьогодні є дискусійними й потребують ще більшого поглиблення та подальшого вивчення. Така ситуація є зрозумілою, адже глобалізація являє собою складну правову категорію, котра об'єднує в собі і явища, і процеси одночасно, що зумовлює використання, як наслідок, значної кількості методів, способів і засобів дослідження, а також розгляд глобалізації у статичній (для з'ясування сутності, змісту, виокремлення складових частин) та динамічній (для розуміння процесів та їх закономірностей) окремо.

Разом із тим не викликає сумнівів той факт, що найбільш явно процеси глобалізації права виражаються в їхньому впливі на розвиток правових систем – як національних, так і наднаціональних. При цьому даний розвиток виявляється не лише в об'єднанні держав і їх спільностей для вирішення економічних, соціальних, екологічних тощо проблем регіонального та загальносвітового характеру, а й у процесах абсолютно протилежних. Йдеться, насамперед, про посилення націоналістичних настроїв у низці країн, унаслідок чого глобалізація все частіше сприймається як така, що загрожує самобутності

та незалежності народів та держав. Цим обумовлені припущення науковців щодо можливого виходу окремих держав, зокрема з Європейського правового простору. Таким чином, наведене вище свідчить про суперечливе ставлення як до процесів глобалізації права в цілому, так і до перспектив подальшого розвитку національних і наднаціональних правових систем під впливом зазначених процесів. Саме цим і зумовлюється актуальність обраної теми дослідження, мета якого полягає у виявленні закономірностей взаємодії вітчизняної та наднаціональних правових систем, виокремленні напрямків (сфер) такої взаємодії та з'ясуванні її перспектив.

Окремі аспекти впливу глобалізації на правові явища досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, серед вітчизняних дослідників цьому питанню приділяли увагу О. Г. Білоус, П. Ю. Буряк, Р. В. Войнович, Ю. О. Волошин, В. Д. Гапотій, О. Г. Гупало, Є. П. Журавльов, І. О. Кресіна, Г. Я. Маніловська, Л. Г. Удовика, Л. А. Яремко та ін. Ґрунтовні дослідження здійснено російськими вченими, серед яких Х. А. Барлибаєв, О. М. Борискіна, Л. Є. Грінін, Є. Г. Лук'янова, М. М. Марченко, Л. О. Морозова, Н. Б. Пастухова, С. В. Полєніна, О. М. Чумаков та ін. Серед досліджень іноземних вчених необхідно звернути увагу на праці У. Бека, Зб. Бжезінського, Е. У. фон Вайцеккера, Е. Гідденса, Т. Палмера та ін. У той же час окремі аспекти процесів глобалізації права потребують уточнення й подальшого вивчення.

В умовах зростання впливу процесів глобалізації на національні правові системи і правову систему нашої держави зокрема, а також динамічного розвитку наднаціональних правових систем, уявляється за доцільне розглядати останні як самостійні правові явища, хоча і тісно пов'язані між собою. Разом із тим варто зауважити, що самостійність національної та наднаціональних правових систем є відносною, а не абсолютною. Такий підхід вбачається найбільш результативним для розуміння сутності процесів формування та функціонування правової системи в умовах глобалізації а також як такий, що допоможе дослідити напрямки взаємодії національної та наднаціональних

правових систем. Здійснення ж такого дослідження неможливе без з'ясування спільних рис у розвитку зазначених правових явищ, оскільки саме вони складають фундамент взаємодії правових систем.

Так, беззаперечним є той факт, що їх ядром виступають правові норми, що виникають унаслідок прийняття уповноваженими суб'єктами відповідних рішень. Більше того, їх невиконання або неналежне виконання є підставою настання певних негативних наслідків для порушника, хоча суб'єкт відповідальності, порядок притягнення, підстави та наслідки, зрозуміло, різняться суттєво.

Спільною рисою національних і наднаціональних правових систем є також і те, що вони розвиваються за однаковими законами, а їх елементи схожим чином об'єднані взаємозв'язками. Більше того, на розвиток як національних, так і наднаціональних правових систем постійний вплив мають зовнішні чинники, до яких можна віднести певні політичні події, соціально-економічні явища тощо, що відбуваються як в окремих державах, так і на регіональному або навіть і глобальному рівнях.

Зближення національних правових систем значною мірою зумовлюється, в тому числі, спільністю факторів, що впливають на їх формування і розвиток. При цьому необхідно зазначити, що вказані фактори, визначаючи і формуючи напрямки взаємодії правових систем, можуть носити як правовий, так і не правовий характер. Так, зокрема, до останніх варто відносити глобальні проблеми людства, локальні військові конфлікти, резонансні політичні події тощо, вирішення яких потребує об'єднання зусиль держав і застосування відповідних міжнародно-правових механізмів.

Що ж стосується правових факторів, то, певна річ, йдеться в першу чергу про укладення міжнародно-правових актів або приєднання до них, що має своїм наслідком обов'язковість виконання відповідною державою взятих на себе зобов'язань. Так, бажання України увійти до Європейського правового простору потребує виконання вимог, встановлених відповідними міжнародними нормативно-правовими договорами.

Беручи до уваги вище наведене, а також враховуючи те, що національну та наднаціональні правові системи уявляється за доцільне розглядати як відносно самостійні правові явища, можна виділяти напрямки їх взаємодії.

Як уже зазначалось, сучасна юридична наука визнає право ядром правової системи, головним, фундаментальним її елементом. Зміни в праворозумінні, яких неможливо уникнути при взаємодії правових систем, беззаперечно виражаються у зміні системи джерел права: розширенні їх числа, звуженні, розумінні змісту. Саме тому зазначені процеси у розвитку права та його джерел виступають своєрідним індикатором тенденцій розвитку і взаємодії правових систем. Взаємозалежністю національної і наднаціональних правових систем обумовлюється взаємний їх вплив на системи джерел права [9, с. 147].

Так, зближення України з Європейським правовим простором зумовило підвищення ролі нормативно-правових договорів у регулюванні суспільних відносин, значення правової доктрини в процесі нормотворення, розвиток та застосування судового прецеденту як джерела права, необхідність у перегляді підходів до розуміння та розробки нових механізмів імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство і т.д. Зазначені явища у розвитку вітчизняної правової системи досить детально вивчаються сучасною юридичною наукою [8, с. 7].

Унаслідок впливу процесів глобалізації на правові системи зміст права зазнає якісних змін, що не може не призвести до змін його форми. Теорія держави і права розуміє форму як спосіб вираження та зовнішнього існування змісту, який, маючи відносну самостійність, модифікується, змінюється залежно від зміни змісту в конкретних умовах його існування [1, с. 18]. Саме цим і пояснюються зазначені вище тенденції щодо підвищення ролі нормативних договорів, правової доктрини та судового прецеденту.

Розглядаючи зміни, яких зазнає система джерел права, як приклад можна навести те, що процеси глобалізації спричинили використання в нормотворчій практиці укладених у формі нормативних договорів актів декларативного та

декларативно-рекомендаційного характеру. І такі процеси є виправданими, оскільки використання у практиці міжнародно-правового спілкування та в процесах глобалізації права, зокрема таких форм, як декларація та акт декларативно-рекомендаційного характеру (акти, які за своєю юридичною сутністю є деклараціями), сприяють більш ефективному врегулюванню суспільних відносин. У першу чергу це пов'язано із способом викладення правила поведінки, адже норми-засади та норми-принципи, у формі яких викладаються положення декларації, є притаманними практично для всіх систем права, вони є зрозумілими і прийнятними для будь-якого правопорядку. Крім того, сам механізм реалізації прописаних у декларації положень, як правило, знаходиться поза межами регулювання цього акта, що дозволяє державам-учасникам самостійно, відповідно до національного законодавства розробити такий механізм, а це, у свою чергу, гарантує незалежність і недоторканність національного нормотворення. Процеси глобалізації справили прямий вплив не лише на систему джерел права в цілому, а й на декларацію зокрема, спричинивши певну трансформацію в розумінні її суті та активне зростання ролі у регулюванні суспільних відносин.

Як один із яскравих прикладів успішного міжнародного досвіду можна навести Декларацію Форуму тисячоліття «Ми, народи: укріплення Організації Об'єднаних Націй в двадцять першому столітті» та програму дій до неї від 26 травня 2000 року [3, с. 426]. Положення програми дій не винесені в окремий акт, а резюмуються після кожного окремого декларованого положення. Так, після Преамбули, визначення головних принципів майбутнього розвитку світової спільноти та окреслення поставлених завдань питання, які є предметом Декларації, викладаються у розділах. Зокрема, розд. А, який має назву «Викорінення бідності: необхідність включення соціального розвитку і списання заборгованості», починається з норм декларативного характеру, але наступні його підрозділи містять «Наполегливі рекомендації форуму», адресовані Організації Об'єднаних націй, урядам держав і громадянському суспільству.

Взаємозв'язок національної та наднаціональних правових систем не обмежується лише нормами права та предметом їх регулювання, а поширюється і на нормотворчі процеси, механізми реалізації правових норм, правосвідомість, праворозуміння тощо. Перелік цих сфер неможливо зробити вичерпним унаслідок різноманітності та багатогранності підстав, з приводу яких можуть взаємодіяти національна та наднаціональні правові системи. Такі наслідки взаємодії правових систем є зрозумілими, оскільки взаємно запозичуються успішні напрацювання у сфері нормотворення і правозастосування, укладення міжнародних правових актів спричинює необхідність розробки механізмів застосування їх положень. Що ж стосується правосвідомості, то в ній чи не найменше відображається вплив із-зовні, що пояснюється сталістю і мінімальним динамізмом цього явища.

У вітчизняній юридичній науці неодноразово наголошується на розширенні правової регламентації, диференціації правового регулювання суспільних відносин, інтеграції норм міжнародного права у вітчизняне і необхідності в їх уніфікації. Зазначеним процесам сприяє, зокрема, і розвиток інформаційного суспільства, що дає змогу громадськості брати активну участь у нормотворчому процесі, висловлювати свої пропозиції і в цілому стежити за змінами у законодавстві.

Так, зокрема, у зв'язку з процесами диференціації у вітчизняній системі права все більше виявляються тенденції щодо виокремлення окремих підгалузей та інститутів права, деякі галузі права розглядаються науковцями як комплексні. Як уявляється, деякі норми або частково інститути комплексної галузі права регулюють певну сферу суспільних відносин, яка входить до предмету регулювання інших галузей права. Так, в юридичній науці зазвичай комплексними вважають галузі екологічного та господарського права, що є цілком обґрунтованим, адже зокрема екологічне право в частині регулювання відносин у сфері, наприклад, державного контролю за використанням природних ресурсів, перетинається із відповідними інститутами адміністративного права. Така ситуація є виправданою і доцільною, оскільки

таким чином зазначені складові системи права доповнюють одна одну і формують тим самим єдиний механізм правового регулювання екологічних правовідносин.

Що ж стосується галузі аграрного права, то в сучасній юридичній науці точиться дискусія щодо можливості її характеристики як комплексної. Дійсно, аграрне право охоплює норми та інститути інших галузей права, серед яких здійснення господарської діяльності, виробництво та реалізація продукції і т.д. Разом із тим виокремити власні самостійні інститути аграрного права уявляється неможливим, йдеться, як максимум, про певну незначну кількість норм безпосередньо цієї галузі права. Проте різні точки зору щодо цього питання свідчать про його актуальність для юридичної науки і практики, а також про розвиток системи права і, відповідно, правової системи нашої держави.

Звертаючи увагу на дану ситуацію, доцільно зазначити, що юридичною наукою переосмислюється зміст методу правового регулювання як додаткової підстави виокремлення галузі права. Так, у сучасних умовах розвитку суспільних відносин спостерігається тенденція до зближення імперативного та диспозитивного методів, що проявляється у взаємному запозиченні окремих способів правового регулювання та розмиванні чітких меж між ними.

Розширення сфери правового регулювання зумовлює значне збільшення кількості нормативно-правових актів, особливо підзаконних, посилюється роль нормативних договорів. За таких умов особливого значення набувають питання, пов'язані із кодифікацією чинного законодавства, а також уніфікацією норм внутрішньодержавного та міжнародного права [10, с. 138].

Так, на сьогодні в юридичній літературі обґрунтовується необхідність розробки так званого Інвестиційного кодексу, який, на думку прибічників його створення, має стати новим видом кодифікації й об'єднати в собі норми з різних законодавчих актів [4–6]. Аналізуючи ж пропозиції згаданих авторів, зазначений кодекс по суті є зводом законодавства, яке стосується регулювання відносин у сфері інвестиційної діяльності. Проте спроба модернізувати

законодавство таким чином може призвести до складнощів як у застосуванні норм цього акта на практиці (оскільки він дублюватиме норми інших законодавчих актів), так і у внесенні змін до нього.

Таким чином, можна стверджувати, що взаємодія національної та наднаціональних правових систем в умовах глобалізації є складним і багатовекторним процесом, який характеризується як позитивними, так і негативними рисами. Разом із тим неможливо заперечити його об'єктивність і наслідки впливу на вітчизняну правову систему, які полягають у збільшенні різновидів джерел права, що застосовуються в нормотворенні та правозастосуванні, удосконаленні форм їх зовнішнього виразу, змінах у системі права і законодавства.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 221 с.
2. *Журавський В. С.* Правова система – інтегративна категорія правової науки / В. С. Журавський, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х. : Право, 2008. – С. 546–569.
3. Зібрання чинних міжнародних договорів України : Офіційне видання / за заг. ред. Б. І. Тарасюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2006. – 744 с.
4. *Карвацька С. Б.* Проблеми формування моделі правової системи України: історичний досвід і сучасна практика / С. Б. Карвацька, С. Г. Меленко // Науковий вісник Чернівецького ун-ту / наук. ред. П. С. Пацурківський. – Вип. 365. Правознавство. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 39–43.
5. *Кудрявцева В. В.* Кодифікація інвестиційного законодавства України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.04 : господарське право, господарсько-процесуальне право / В. В. Кудрявцева. – Х. : Б. в., 2010. – 20 с.
6. *Кудрявцева В. В.* Концептуальні засади кодифікації інвестиційного законодавства України / В. В. Кудрявцева // Державне будівництво та місцеве самоврядування / голов. ред. Ю. П. Битяк [та ін.]. – Вип. 17. – Х. : Право, 2009. – С. 175–185.
7. *Кудрявцева В. В.* Інвестиційний кодекс України як логічний результат розвитку законодавства / В. В. Кудрявцева // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів : до 200-річчя Національної юридичної академії ім. Я. Мудрого. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2004. – С. 89–91.
8. *Оніщенко Н. М.* Правова система і держава в Україні : моногр. / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.
9. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський [та ін.] ; за заг. ред. В. С. Журавський ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.

10. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : моногр. / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.

Санникова М. В. Теоретико-правовые аспекты взаимодействия национальной и наднациональных правовых систем в условиях глобализации: к постановке проблемы.

Рассмотрены теоретико-правовые аспекты взаимодействия правовой системы Украины с наднациональными правовыми системами. Основное внимание уделено направлениям такого взаимодействия, выделены факторы, которыми она обусловлена. Исследованы изменения, которые происходят в системе права, системе источников права и форм их внешнего выражения.

Ключевые слова: правовая система, глобализация, система права, источники права, формы права.

Sannikova M. Theoretical and legal aspects of interaction between national and supranational legal systems in globalization: towards problem statement.

This paper is devoted to the theoretical and legal aspects of the interaction of legal Ukraine supranational jurisdictions. The main attention is paid to areas such as interaction, determines the factors that caused it. The changes in the legal system, the system of sources of law and forms of external expression.

Key words: the legal system, globalization, law, sources of law, the forms of law.